

ЗМІСТ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У літературі з питання структури антропологічного знання існують різні точки зору. Так, М.С. Каган, ґрунтуючись на визнанні людини як біо-соціо-культурної системи, вважає що саме ця обставина диктує наступну структуру антропологічного знання: а) пізнання цілісності людського буття (реалізованого філософською антропологією); б) пізнання кожної з трьох сторін людського буття – біологічної, соціальної і культурної (здійснюваного відповідно біологічною антропологією, соціальною антропологією і культуроантропологією); в) пізнання різних конкретних сторін, властивостей, процесів людського життя і діяльності; г) пізнання образних аспектів людини в мистецтві, літературі і театрі, здійснюваного антропологією мистецтва. Оцінюючи позицію М.С. Кагана, можна зробити висновок, що вона переконлива в тому відношенні, що її автор прагне всю складну структуру [1, 30-40, 37] антропологічного знання представити в системі, намагається охопити всі області антропології. Разом з цим, таке трактування структури не утворює самодостатнього цілого, оскільки кожна з частин науки, описаного М.С. Каганом, припускає, наприклад, “історико-етнографічний” зріз, який у викладі Санкт-Петербурзького ученого відсутній.

У спеціальному дослідженні, присвяченому юридичній антропології, французький автор Норбер Рулан затверджує, що задачею юридичної антропології є вивчення “людини у всьому його різноманітті, у всіх його хронологічних, географічних вимірюваннях, у всіх типах общностей”. Але просліджується певна [1, 8] неконкретність в трактуванні Н. Руланом структури юридичної антропології простежується і у викладі того матеріалу, який ним признається як структурні частини юридичної антропології. Це питання традиційних, звичних правових систем (а також функціонуючого в них специфічного усного, громадського права), питання специфічного регулювання основних юридичних відносин (сімейні, земельні, договірні відносини), питання природи конфліктів, способів їх дозволу в нерозвинених суспільствах, порівняння традиційних і сучасних правових систем, юридико-антропологічні характеристики сучасного позитивного права. Виходить, що юридична антропологія анексує ту наочну галузь, яка завжди признавалася як предмет політичної антропології (походження влади, особливості конфліктів в стародавніх суспільствах), етнографії (спосіб життя народів, традиційні риси побутової культури, обряди і т.д.), загальної цивільної історії і історії первісного суспільства (війни і конфлікти), порівняльного правознавства. Мабуть, таке “самозахоплення” питань, властивих іншим наукам, не зовсім виправдано, оскільки це не сприяє кристалізації дисципліни в самостійний науковий напрям, до того ж виникає дублювання з суміжними науками, проблеми з логікою викладу і аналізу зібраного матеріалу. Всього цього в змісті юридичної антропології (висловленої в книзі Н. Рулана) можна б було уникнути, якби враховувалася спеціалізація окремих частин юридичної антропології.

Структура юридичної антропології може бути представлена таким чином: 1) теорія (загальна частина) юридичної антропології; 2) юридична антропологія сучасного суспільства (сучасних правових систем); 3) юридична антропологія традиційних суспільств (юридична етнографія).

При аналізі питання про структурні частини юридичної антропології необхідно розуміти, що ведучу роль у визначенні структурних частин науки грає той круг питань, якому присвячуються пізнавальні зусилля вчених. Тому питання про структуру науки невід'ємне від її предмету.

Крім сказаного, актуалізація предмету юридичної антропології при обґрунтовуванні її як нового наукового напрямку в правознавстві викликається наступними обставинами:

1) появою нових практичних вимог до процесу правотворчості і вживання права. В негативній формі вони виступають, наприклад, як фіксація фактів неефективності правового регулювання: ті юридичні норми, які створюються в процесі правотворчості не враховують багатьох особливостей «натури» людини, дуже обмежують його свободу, надмірно складні для розуміння і т.д. Ці ж недоліки впливають на правозастосування. Все це ставить задачу обкреслити якийсь предмет «турбування» юридичної антропології, предмет її постійної і пильної наукової уваги з тим, щоб сприяти хоча б частковому усуненню вказаних недоліків;

2) вимогою обліку нових концепції і наукових поглядів, які роблять вплив на елементний склад предмету юридико-антропологічного дослідження. Сюди відносяться, наприклад, сучасні наукові погляди на залежність від рівня правової культури форм правової взаємодії індивіда і суспільства, деякі інноваційні підходи до пояснення феномена свободи людини, інтерпретація правового нігілізму в сучасній Україні, культурно-психологічними чинниками і ін.

Якщо спробувати співвіднести сукупність практичних вимог і сучасних наукових уявлень про феномени правової дійсності з вже наявними уявленнями про предмет філософської і соціальної антропології, то виявляються суперечності і труднощі різного роду, які можуть бути віднесені до елементів предмету юридичної антропології.

У найширшому значенні, предмет – це все, що може бути об'єктом думки. По суті, предмет складає такий вираз мови, вживання якого до чого-небудь (речі, процесу, ситуації і т.п.) як знак перетворює це що-небудь (річ, процес, ситуацію і т.п.) в предмет [2, 20]. Юридична антропологія, як певна система смислових виразів і знакових форм, виділяється завдяки пізнанню певного об'єкту і через це має свій відособлений предмет.

Людина, його поведінка повинні стати важливим напрямом юридичної науки. Останньої, внаслідок того, що вона повинна зберігати своє значення як політична і правова доктрина, перш за все належить відстежувати те, як люди, учасники соціального і політико-правового життя, усвідомлюють, розуміють і спрямовують свою діяльність у сфері держави і права, які чинники впливають на вибір ними того або іншого варіанту поведінки, що лежить в основі їх прийняття правового або політичного акту, яка роль суб'єктивних і символічних

феноменів в правовій і політичній сферах. Тільки тоді, коли окрема людина, його мир опиниться у фокусі уваги юридичної антропології, стане можливою адекватна дійсному еству речей рефлексія вчинків людини в правовій сфері. Поки це залишається за межами пильної уваги юристів. Якщо це так, то юридико-антропологічне знання може зайнятися цією правовою реальністю.

Самостійний, власний розвиток правознавства – насуцна необхідність, що, втім, це не означає відриву цієї науки від інших наук, які є цілющим джерелом нових фактів, нових ідей, оцінок і напрямів. Проте, слід додати змісту правознавства велику специфіку і індивідуальність, треба усунути наявне дублювання питань за рахунок чіткого розмежування «предметів ведення» між різними науками.

У даний час правознавство предстає, певною мірою, комплексною наукою, що намагається обійняти наукові предмети, знання і методи інших суспільних, історичних і соціологічних наук, які, можливо, більш конкретні, більш розвинені і більш динамічні. Так, теорія держави і права використовує поняття, категорії і терміни багатьох інших політико-правових наук, активно застосовує загальнонаукову методологію. У принципі, це не так вже погано, але для того, щоб одержати імпульс своєму розвитку, теорія держави і права повинна знайти навики автентичного бачення об'єкту вивчення і активного оновлення мови наукової теорії. Ця робота вже ведеться [3, 124-127]. До певної міри цьому сприяє розвиток юридико-антропологічного знання в рамках філософії держави і права, яка у свою чергу, є складовою частиною теорії держави і права.

Науковий потенціал і пізнавальні можливості філософії держави і права дозволяють правознавству сформулювати власні наукові підстави, оскільки саме вона здатна зробити прозорими глибинні аспекти буття людини в праві і буття права як такого – перш за все за допомогою власного понятійно-категоріального апарату. Як пише М. Хайдеггер, “науки, як образи поведінки людини мають спосіб буття цього суцього (людини). Це суще ми схоплюємо термінологічно” [4, 11].

Юридична антропологія, як вже було відзначено, має власний предмет дослідження. Інструментарій методологічного аналізу дозволяє, наскільки це можливо, звільнитися від емпіричних аспектів знання, що утрудняють сприйняття предмету, в «знятому» вигляді, знеособлений і в той же час зримо, обкреслити «картинку», зображуючи предмет наукового напрямку, що цікавить нас.

З філософської точки зору слід зазначити, що первинне по відношенню до об'єкту науки (юридичної антропології) саме суще, об'єктивно існуюче буття.

Предмет юридичної антропології повинен бути розгорнений так, щоб це пізнання відповідало запитам і очікуванням соціальної практики. В руслі цієї рекомендації до людини (головному предмету юридико-антропологічного знання) важливо підійти прагматично, тобто інтерпретувати його з трьох позицій: юриста-практика, і юриста-теоретика (ученого). Відповідно цим трьом позиціям-критеріям, юридична антропологія повинна сформулювати свої характеристики, інтерпретації і оцінки головного об'єкту – людини, більш чітко “прив'язати” до нього напрями своїх пізнавальних зусиль.

Проте наочною областю юридичної антропології є не тільки людина і його специфічно юридична діяльність. Важливо мати у вигляді, що наочна частина юридичної антропології неабиякою мірою складається з латентних структур, слабо пов'язаних з "зовнішніми" сферами соціальної організації. Перш за все, це продукти правосвідомості людини: звичаї, міфи, юридичні помилки, помилкові правові уявлення, явища несвідомого або ірраціонального.

Кінцевою метою функціонування правової системи є правомірна поведінка людини, саме тому знання про причини, чинники і умови цієї поведінки повинні бути щонайменше цікавими для юристів-антропологів. Предмет юридичної антропології, таким чином, об'єктивно повинен охоплювати поле наукового пошуку, обкресленого, з одного боку, фактичним, наявним законодавством, з іншою, правотворчими цілями, сформульованими законодавцем, з третьою, людиною, що наділяє істотними індивідуальними відмінностями і особливостями, які позначаються на соціальному рівні в ході правореалізації.

Специфіка предмету юридичної антропології полягає в тому, що предмет її вивчення – людина, що розглядається в контексті правової системи, принциповим чином відрізняється від тієї людини, яка розглядається, наприклад, філософією, психологією або культурологією.

При аналізі предмету юридичної антропології слід виходити з того, що ним є сукупні і багатоманітні процеси прямого, безпосереднього і непрямого впливу права і правового середовища (правових установок, цінностей, правової моралі, правових принципів, юридичних поглядів, теорій, концепцій, юридичної практики і юридичної діяльності і т.д.) на поведінку і свідомість людини. В рамках вказаного підходу юридико-антропологічні дослідження представляються достатньо широкими і всеосяжними, оскільки зачіпають такі аспекти, які вельми рідко зачіпаються правознавством спеціально.

Предмет юридичної антропології є не завершеним, відкритим. Він дозволяє продовжити проблемний ряд, доповнити предмет дослідження на основі результатів сучасних юридичних досліджень новими питаннями, які виникнуть і зажадають раціональне усвідомлення і рішення. Так, наприклад, юридична антропологія повинна вивчати не тільки вплив правової системи, правової дійсності на поведінку людини і його свідомість (оскільки не прояснені до кінця юридичні, соціальні і психологічні механізми такого впливу), але предметом її пізнавальних зусиль можуть стати і сучасні правові (а також антиправові) суспільства і відповідні їм типи держав, природа яких, ество і функціонування може оцінюватися через призму юридико-антропологічних цінностей.

Деякі наукові питання юридичної антропології складаються в результаті раціонального осмислення проблем юридичної, правотворчої і правозастосовчої практики, юридичної діяльності людини, реалізації прав і свобод людини. Намагаючись запропонувати свої варіанти рішення цих проблем, юридична антропологія формує елементи свого власного предмету і розробляє свої специфічні поняття і категорії (наприклад, «правове середовище», «юридичний ризик», «юридичні помилки» і т.д. [5, 100]). Ці нові поняття в перспективі можуть надалі сприяти прискореному формуванню предмету нового наукового напрямку.

Необхідно мати у відмітити, що предмет юридичної антропології формується і донині шляхом логічного вибудовування особливих знакових і розумових засобів. Ці знакові засоби, покликані позначати виникаючі ситуації розриву в правовій діяльності людини, тобто ситуації, при яких така діяльність стає неефективною або неповноцінною з погляду дотримання всіх процедур і правил, а значить, небажаною для людини і суспільства. Юридична антропологія тлумачить ці знакові форми, що виражають розриви (гострі проблеми практики), додає їм певні значення. Тим самим формування предмету науки здійснюється в результаті розумової діяльності (інтелектуальних властивостей) із знаками і їх значеннями.

Найважливіша лінія формування предмету юридичної антропології проходить, по-перше, через розгортання власних знань на основі використання, запозичення, термінів і категорій суміжних дисциплін; по-друге, шляхом прояснення алгоритмів рішення суто юридичних проблем соціальної практики за допомогою юридико-антропологічного знання (наприклад, в ході проведення судової юридико-антропологічної експертизи).

Предмет юридичної антропології формується також під сильним впливом етнографії, якій належить пріоритет в методологічному відношенні (саме для цієї науки характерно, наприклад, стаціонарні дослідження, тобто нагляд на місці перебування етносу, експедиційні дослідження, прямі приклади звичаїв і способу життя народів і т.д.). Крім того, етнографія дає можливість зіставити її дані в частині відтворення картини історичного розвитку права, звичаїв і правової культури народів з сучасними фактами. На цій основі юридична антропологія проводить порівняльний аналіз, історико-правові реконструкції і т.д.

Таким чином, зміст юридичної антропології залежить від багатьох обставин і чинників. Головне ж полягає в позитивному впливі, який надають суміжні науки в ході змістовної конкуренції за істинне пояснення феномена людини, його правової культури і правової діяльності.

Література

1. Каган М.С. О структуре современного антропологического знания // Очерки социальной антропологии. – СПб., 1995.
2. Войшвилло Е.К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ. – М., 1989.
3. Нерсесянц В.С. Право – математика свободы. – М., 1996.
4. Хайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997.
5. Карташов В.Н. Выступление на науч.-практ. конф. “Место теории государства и права, философии права и истории политических учений в системе высшего юридического образования” // Государство и право. – 2000. – № 12.